

TARMINIO KALBĖJIMO SAVIVERTĖ IR GYVYBINGUMAS: XXI A. PRADŽIOS ŠAKIŲ IR JURBARKO ŠNEKTOS

Rima Bakšienė

Lietuvių kalbos institutas

0. Įvadinės pastabos: lietuvių tarmių tyrimų pobūdis XXI a. pradžioje

Dauguma lietuvių tarmėtyros darbų iki XX a. pabaigos rėmėsi aprašomosios dialektologijos principais: juose fiksuotos vieno laikotarpio tarminės ypatybės ir apibendrintas objektyvusis tarmės vaizdas. XXI a. pradžioje ėmė rasti tyrimų, aktualizuojančių *subjektyviusius* (eilinių vartotojų, o ne mokslininkų) tarminio kalbėjimo požymius. Įvairūs autoriai skyrė dėmesio rytų aukštaičiams panevėžiškiams ir Šiaulių regionui (Kačiuškienė 2004; 2005; 2012; Ramonienė 2006), žemaičiams (Barvydytė, Kačiuškienė 2006; Aliūkaitė 2011); kai kuriuose darbuose analizuota kelių regionų tarminė savimonė (Kačiuškienė 2003; Tumėnas 2003; Kalėdienė 2013). Išsamiausi ir gausiausi šios srities tyrimai pastaraisiais metais atlikti D. Aliūkaitės (2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2013 ir kt.). Šios tyrėjos darbuose apibendrintos *perceptyviosios* dialektologijos¹ teorinės nuostatos, išskirti perceptyvinio tyrimo metodai, apibrėžtos sąvokos, remiantis rytų aukštaičių anykštėnų tarminiais tekstais atskleisti objektyvieji (mokslininkų aprašytieji) ir subjektyvieji (eilinių vartotojų suvokiami) tarminio kalbėjimo požymiai.

XXI a. pradžioje, atsisakant statiškojo tarmės vaizdo ir iškeliant dinamiškosios dialektologijos (geolingvistikos) sampratą (plačiau žr. TARMĖSXXI 2014, 29–39), iš naujo aktualizuojami sociolingvistiniai tarminio kalbėjimo aspektai: tarmės sistemoje egzistuojančios posistemės koreliuojamos su socialiniais veiksniais: amžiumi, išsilavinimu, profesija, socialiniais vaidmenimis ir pan. Aprašant naujuosius tarminius vienetus ypač aktualios *pusiau tarminio kalbėjimo* (plačiau žr. Grumadienė 1992; 2001), *kvazistandarto* (plačiau žr. Aliūkaitė 2007, 28 ir min. lit.), *kodų kaitos* (plačiau žr. Urnėžiūtė 1998) sąvokos.

1. Tyrimo tikslas, uždaviniai, medžiaga, metodika

Aptartojimo pobūdžio vakarų aukštaičių kauniškių (VAK) tarmės tyrimų iki šiol labai negausu (vieną iš išsamesnių žr. Dabašinskienė, Dagilytė 2013). VAK lietuvių tarmių sistemoje turi išskirtinę vertę – dialektologų darbuose visuotinai pabrėžiama, kad tai artimiausia bendrinei kalbai tarmė. Aukštas ir tarmės patrauklumo laipsnis – ji laikoma gražia, pavyzdine, etalonine, geriausiai

---

¹ Angl. *perceptual dialectology*. Svarbiausias šios krypties (susijusios su sociolingvistika ir su vadinamąja *liaudies lingvistika* [angl. *folk linguistics*]) teorines nuostatas žr.: Preston 1989; Inoue, 1999; Niedzielski, Preston 2003 ir kt.)

tinkančia bendrinei kalbai, išlaikiusia pirmąjį lietuvių kalbos modelį ir pan.² (Zinkevičius 1994, 28–29; 2006 165–167; VAKKA 2005; ŠŠT 2006; GAT 2008 ir kt.). Tačiau tai objektyvusis (mokslininkų, tarmės žinovų) vertinimas. Subjektyviojo (eilinių vartotojų) VAK vertinimo tyrimų kol kas beveik nebuvo. Todėl, surinkus išsamesnių duomenų, atsirado proga apibendrinti, kaip savąją tarmę suvokia ir vertina VAK atstovai.

Straipsnio **tikslas** – palyginti dviejų šiaurinių VAK šnektų (Šakių ir Jurbarko) tarminės savivertės modelius ir įvertinti XXI a. pradžios jų tarminį gyvybingumą. Smulkesnieji uždaviniai: a) apžvelgti šnektų lokalizaciją VAK plote ir skiriamąsias ypatybes; b) aptarti šnektų XXI a. pradžios tarminės savivertės modelius, palyginti juos tarpusavyje; c) nustatyti šnektų XXI a. pradžios stabiliasias ir mobiliąsias ypatybes; d) įvertinti tarminio kalbėjimo gyvybingumo ir tarminės savivertės sąsają, pabandyti nustatyti tiriamųjų šnektų kaitos / stabilumo priežastis.

Medžiaga tyrimui rinkta visuotinės dotacijos projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida (kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28)“ metu (2011–2014 m.)³. Straipsnyje aptariami 16-os Šakių ir 11-os Jurbarko rajono gyvenamųjų punktų duomenys⁴. Duomenys rinkti *anketavimo, interviu* (tarminės savivertės tyrimui) ir *tarminių garso įrašų klausymosi* (tarminių ypatybių tyrimui) metodais⁵.

2. Tiriamųjų šnektų geografinė lokalizacija

Šakių ir Jurbarko šnektos – dvi kaimynės, išsidėsčiusios priešinguose Nėmuno krantuose. Šakių šnektą apima šiaurinę rajono dalį, esančią kairiajame Nėmuno krante. Šakiai nutolę nuo Jurbarko 25 km į pietryčius, nuo Kaūno – 62 km į vakarus. Tai šiauriausias Marijampolės apskrities miestas. Jurbarkas – miestas dešiniajame Nėmuno krante, pačioje panemunėje. Tauragės apskrityje, nuo Tauragės nutolęs 45 km į pietryčius, nuo Kaūno – 86 km į vakarus. Nuo seno Šakių ir Jurbarko apylinkių gyventojus sieja glaudūs geografiniai, istoriniai, sociokultūriniai, etnografiniai ir kalbiniai kontaktai. Komunikacija ypač paspartėjo nuo XX a. antrosios pusės – 1978 m. atidarius ilgiausią Lietuvoje automobilių tiltą per Nėmuną (VLE 2006, 43; dar žr.: www.kiduliai.lt; www.jurbarkas.lt).

Aptariamųjų arealų geografinė padėtis bei istorinės aplinkybės lėmė savitą gyventojų charakterį, daugiasluoksnes regioninio ir kalbinio identiteto apraiškas. Būdami geografiškai artimi, abu arealai patyrė panašias etnografinio gyvavimo sąlygas, susijusias su panemunės buitimi ir žvejybos amatu, bei akivaizdžią, iki šių dienų pastebimą, Mažosios Lietuvos vokiškąją įtaką kalbai ir

² Taip teigiama bent jau apie bendrinei kalbai artimiausią zanavykų plotą.

³ Plačiau žr. www.tarmes.lt.

⁴ Iš kai kurių Jurbarko rajono punktų duomenų neturima. Neaptariama ir šiaurvakarinė Jurbarko rajono dalis, priklausanti pietų žemaičiams raseiniškiams.

⁵ Anketas žr. http://www.tarmes.lt/index_menu.php?id=5.

kultūrai (LER 2010, 17–18). Todėl čia iki šiol gyvas bendrumo, kaimynystės jausmas, tapatinimasis su nedalomu panemunės arealu. Tačiau gyvenimas priešinguose Nėmuno krantuose, nevienoda administracinė bei regioninė priklausomybė⁶ formavo ir atskirties jausmą, norą pabrėžti savo apylinkių išskirtinumą, kartais netgi pasišaipyti iš kaimynų gyvenimo būdo ar kalbos.

3. Tiriamųjų šnektų plotas ir pagrindinės ypatybės

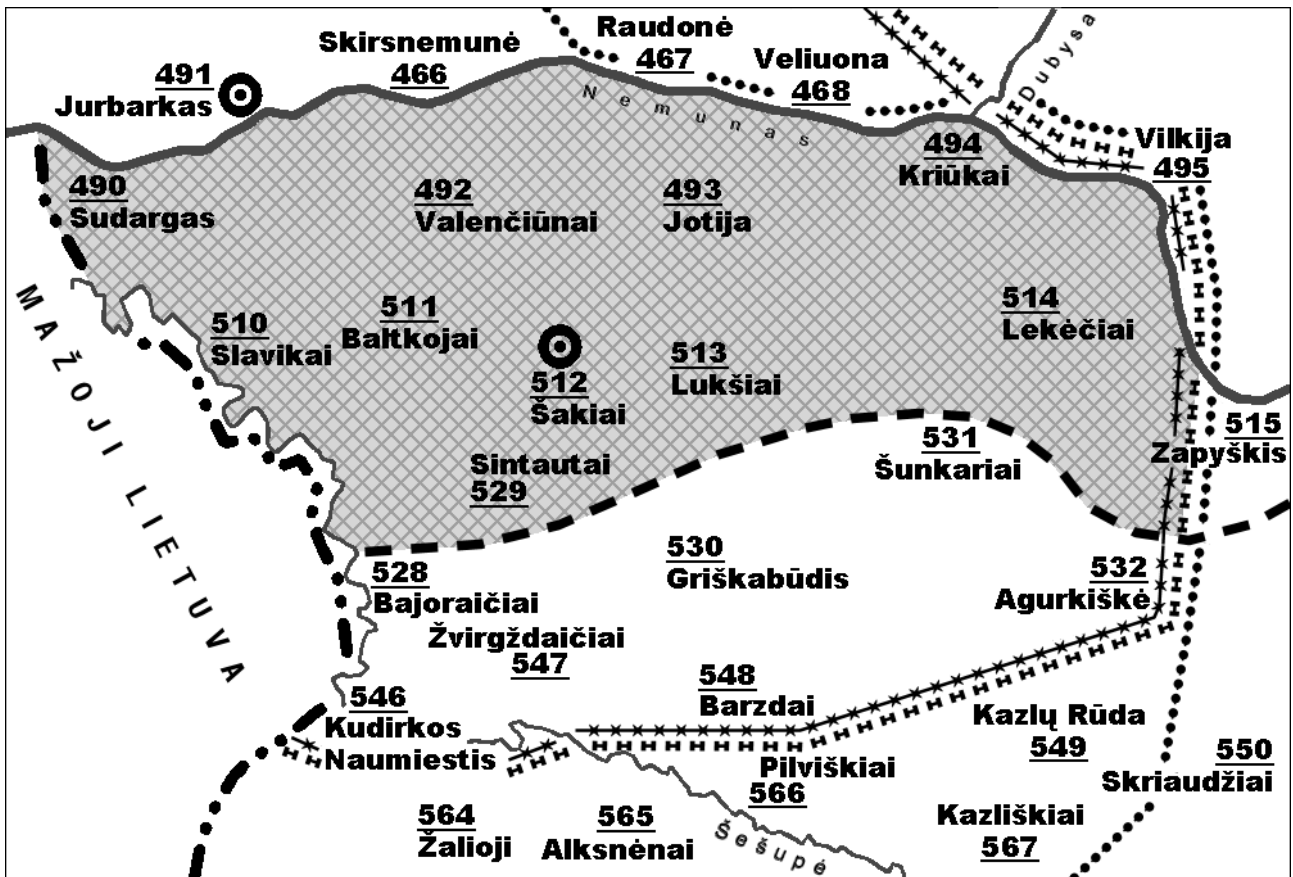
Šakių ir Jurbarko šnektų kalbines ribas apibrėžti gana sudėtinga. Abidvi jos laikytinos paribinėmis, dėl to jų vartosenoje persipina kelių tarminių arealų ypatybės.

Šakių šnektos plotas nevienareikšmiškai vertintinas pirmiausia dėl santykio su vadinamąja *zanavyky*⁷ šnekta. Visuomenėje, žiniasklaidoje, kartais ir mokslo darbuose viso Šakių rajono šnekta vadinama zanavykais, tačiau griežtai žiūrint kalbinių ypatybių Šakių rajonas yra ne vienalytis. Pagal nekirčiuotų galūnių tarimą Šakių šnekta vadintina tik šiaurinė rajono dalis, kuri jas trumpina (plačiau žr. Bacevičiūtė 2004, 12–13; ŠŠT 2006, 12). Tai plotas į šiaurę maždaug nuo apytikslės linijos: Bajoraičiai – Sintautai – Veršiai – Griškabūdis – Paluobiai – Jankaĩ, beveik iki Višakio Rūdės pietuose (žr. 1 pav.). Pietuose šis arealas ribojasi su tikrųjų zanavykų plotu, šiaurėje riba eina Nėmuno upe, vakaruose – Šešupės upe, skiriančia ją nuo dabartinės Kaliningrādo srities, priklausančios Rūsijos federacijai.

---

⁶ Jurbarko apylinkės daugelyje šaltinių priskiriamos Žemaitijos etnografiniam regionui, Šakių – Suvalkijos (Sūduvos) (LER 2010, 24, 37).

⁷ Pavadinimas kilęs iš lenkų kalbos žodžių junginio *za Nawą*, t. y. gyvenantieji už Nówos upės (plg. Salys 1992, 326).

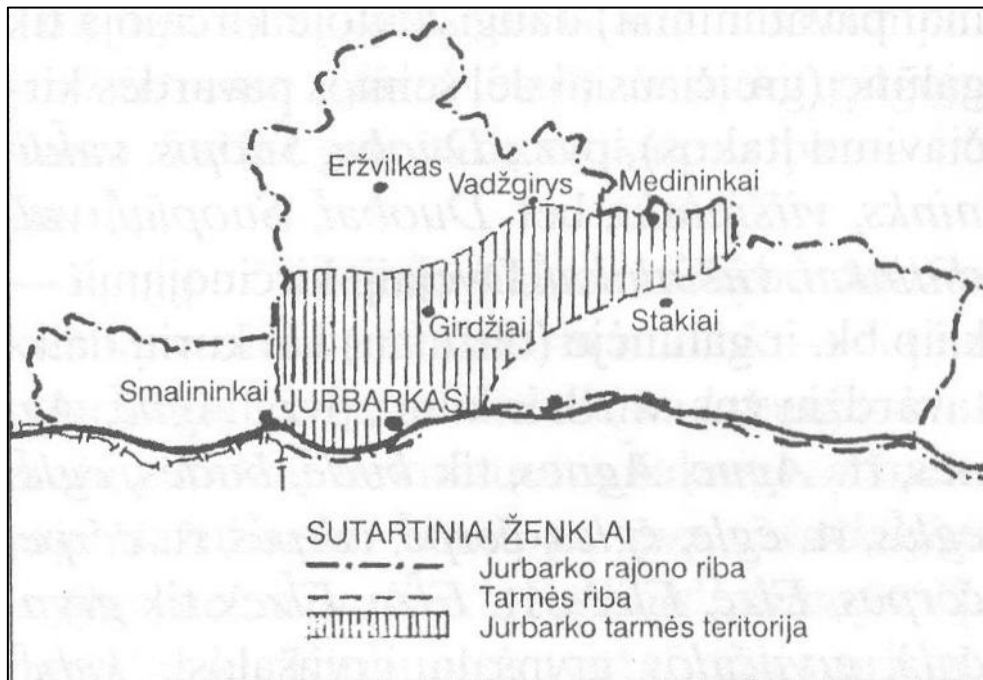

1 pav. Šakių šnektos kalbinės ribos (tradicinė interpretacija) (ŠŠT 2006, 12)

Tačiau pripažintina, jog kitų kalbinių skirtumų, išskyrus trumpiau tariamas nekirčiuotas galūnes⁸, tarp šiaurinės Šakių rajono dalies ir tikrųjų zanavykų ploto, apimančio pietinę jo dalį, beveik nėra. Plačiąja prasme, ypač analizuojant ne kalbines ypatybes, o tarminės savimonės ar savivertės aspektus ir jų sąveiką su tarminio gyvybingumo klodais, visas Šakių rajonas vertintinas kaip vientisas arealas.

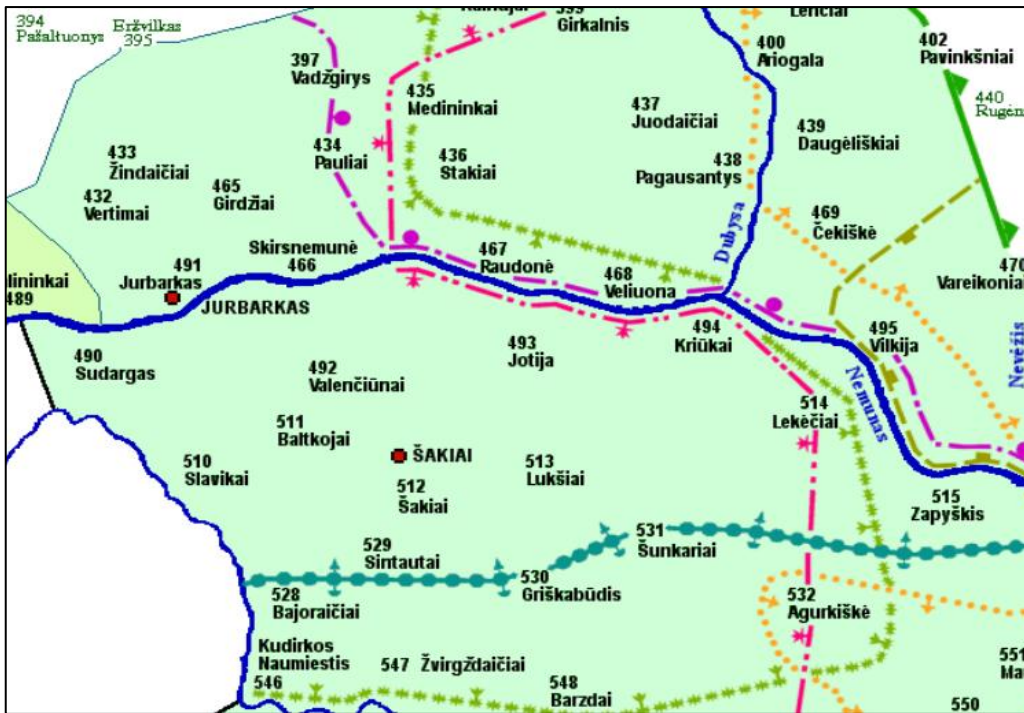
Jurbarko šnektą tradiciškai apibrėžiama plotu, apimančiu vakarinę Jurbarko rajono dalį ir išsidėsčiusiu maždaug tarp šių gyvenamųjų punktų: Smaliniūnų – Vertimų – Šimkaičių – Stakių – Skirsnemunės (žr. 2 pav.) (plačiau žr. Grinaveckienė 1957, 122–124; 1996, 88–89 ir ten min. lit.; JAT 2013, 17). Vakaruose ji ribojasi su Klaipėdos krašto aukštaičių plotu, šiaurės vakaruose ja galima laikyti pereigine į pietų žemaičių plotą, pietuose jos riba eina Nėmuno upe. XXI a. tarminė situacija rodo, kad Jurbarko šnektos plotas linkęs plėstis, naujesniuose įrašuose negirdėti labai aiškaus skirtumo tarp vakarinės ir rytinės rajono dalies, prie šios šnektos šliejasi ir anksčiau Klaipėdos krašto aukštaičiams priklausę Smaliniūnų ir Viešvilės punktai.

⁸ XXI a. pradžios įrašų analizė rodo, kad ir šis požymis linkęs niveliuotis, nekirčiuotus galūnių balsius šiek tiek linkstama trumpinti ir zanavykų plote.

2 pav. **Jurbarko šnektos kalbinės ribos** (tradicinė interpretacija) (Grinaveckienė 1996, 89)

Dabartinėje Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus klasifikacijoje (žr. 3 pav.) aptariamasis Jurbarko ir Šakių apylinkės patenka į vakarų aukštaičių kauniškių ploto šiaurinę dalį. Kauniškių skiriamosiomis ypatybėmis įprastai laikomos šios: tokie patys sutaptinių dvibalsių *ie*, *uo*, nosinių balsių *q*, *ę* bei dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* atliepiniai kaip bendrinėje kalboje; palyginti geras ilgųjų ir trumpųjų balsių skyrimas nekirčiuotose pozicijose bei kirčio atitraukimo nebuvimas (plačiau žr. Zinkevičius 1994, 27–34; LKTChr 2004, 37–44; VAKKA 2005, 39–42).

3 pav. Jurbarko ir Šakių apylinkių vieta A. Girdenio–Z. Zinkevičiaus tarmių klasifikacijoje (LKTChr 2004, 37)

4. Kitos tiriamųjų šnektų ypatybės: bendrybės ir skirtumai

Skirtingose Nėmuno pusėse esančios šnektos turi daugiau bendrybių negu skirtumų. Iš fonetikos ypatybių Jurbarko ir Šakių šnektas vienija balsių *e*, *i* tarimas bendratyse su priesagomis – *enti*, *-inti* ir iš jų padarytose formose (*gi.vėt*, *škōli.t*); siaurojo balsio *e* vartojimas prieš minkštąjį priebalsį, plačiojo *æ* – prieš kietąjį (plg. *mė.ti* : *mė.ta*); šiek tiek trumpesni padėtinio ilgumo balsiai⁹, gana daug nepailgėjusių kirčiuotų balsių *a*, *e* (*brāškės*, *skālanduot*); daugelyje pozicijų tariami atvirieji balsiai *i*, *u* (*kīts*, *sūka*); beveik sistemingas balsio *a* išnykimas vardažodžių vienaskaitos vardininko formose ir kai kuriose veiksmažodžio formose (*vā.ĩ.ks*, *vĩ.ĩ.ks*, *gá.l*, *tú.r*).

Iš prozodijos ypatybių, būdingų abiem šnektoms, dialektologiniuose darbuose dažniausiai minima tęstinė priegaidė; su priegaide susijęs savitas dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių tarimas, kai tvirtapradžių pailginamas ir paplatinamas pirmasis dėmuo¹⁰, o tęstinę turinčio – abu dėmenys (*nukritā.ũ.*, *pĩ.rmas*, *pú.lt*); vedinių su priesagomis *-ybė*, *-ytis*, *-ė*, *-aitis*, *-ė* tvirtagališkas kirčiavimas

⁹ Pastarųjų metų dialektologų darbuose tapo įprasta juos žymėti pusilgius (*dá.ru*, *mė.ta*), tačiau jų kiekybė dar tebėra diskusijų objektas.

¹⁰ Tradiciškai manyta, kad tvirtapradžiai dėmenys *i*, *u* šiose šnektose nėra ilginami (Zinkevičius 1966, 108, 70 žemėl; 1994, 30; LKT 1970, 29; LKA 1982, 38–39, 20 žemėl.). Tačiau pastarųjų metų darbuose, ypač eksperimentiniuose, linkstama juos laikyti atviraisiais pusilgiais (LKTChr 2004, 40; ŠŠT 2006, 27; GAT 2008, 19; JAT 2013, 22). Šis klausimas dar irgi reikalingas išsamesnių tyrimų.

(*daugĩbi, daugrbė, mažĩtis, mažĩcũ, mergã.ĩ.ti, mergaitė*); tvirtapradiškas įvardžių kai kurių linksnių formų kirčiavimas (*júos, túos, já's, tá's*) ir kt.

Iš morfologijos ypatybių abiem šnektoms būdingas morfologinis vardažodžių ir veiksmažodžių formų trumpinimas (*lóvo's, šá.kems / šá.kims, vaiká.m; ė.ĩ.davum / ė.ĩ.davam, sá.ko.t / sá.kat*); gausi įvardžiuotinių įvardžių vartosena (*jĩėjie, jősios*); parodomieji įvardžiai *tas, ta*, atliekantys artikelio funkciją (*tókių knatũ an tũrgaus nusipirkãũ, tuos knatũs susipjãusčiau tókais galãĩs, su bruktuvė išsibrukãũ tuos knatũs*); *-ja* kamieno veiksmažodžių vartosena (*pjã.ujã, grã.ujã*); veiksmažodžių dviskaita (*ė.ĩ.nava, ėio.va, ė.ĩ.davo.va, ė.ĩ.siva*).

Iš abiem šnektoms bendrų sintaksės ypatybių minėtinas neigimo veiksmažodžių su galininko linksnio formomis vartojimas (*nesudaužyk lėkštę, neprirĩšo kãrvę*).

Kaip minėta, dviejų kaimyninių šnektų skirtumų yra kur kas mažiau. Jurbarko šnektą nuo Šakių labiausiai skiria tos ypatybės, kurios jai būdingesnės dėl artimesnės kaimynystės su žemaičiais. Tai balsių *a, e* tarimas sutrumpėjusiose galūnėse pramaišiu su *i, u* (*sá.ke / sá.ki, dá.ra / dá.ri*); šiaurvakarinėje šnektos dalyje pasitaikantys balsių *ė, o* dvibalsinimo atvejai (*vĩėl, kũõl*); stipresnis fonetinis galūnių trumpinimas (*ká.nd, šã.ũ.k*); daugiau dvibalsio *ai* vienbalsinimo atvejų (*mergãti, piragãtis*); skaitvardžių *ketvirtas–devintas*, įvardžio *kelintas* kirčiavimas pagal 2-ąją kirčiuotę (*ketviř.tais, deviņ.tu., keliņ.tiems*); *-ia* kamieno veiksmažodžių vartosena vietoj *-i* kamieno (*mĩlãem, tũrãem*); prielinksnio *par* vartosena vietoj *per*; konstrukcijos *pas su kilmininku* vartojimas (*pas mũsũ*) (plačiau abiejų šnektų ypatybes žr. Grinaveckienė 1957, 130–180; 1996, 88–95; Bacevičiūtė 2004; ŠŠT 2006, 11–45; GAT 2008, 11–37; JAT 2013, 16–37).

5. Tiriamųjų šnektų savivertės bruožai: XXI a. pradžios padėtis

Vienas iš svarbiausių tarminio kalbėjimo savivertės komponentų – eilinių šnektos vartotojų savimonė, t. y. tarminio identiteto¹¹, tapatinimosi su tam tikra kalbine bendruomene, raiškos būdai. Lietuvių ir užsienio tyrėjų nurodomi šie svarbiausi tarminio identiteto bruožai: *bendrakultūriškumas* (tarminis identitetas yra bendrakultūrinio, tautinio ir plačiąja prasme suvokiamo kalbinio identiteto dalis; kalba yra centrinis tapatybės veiksnys, plg. Crystal 2005, 43–47; Aliūkaitė 2007, 40); *variantiškumas* (tas pats žmogus dėl socialinių veiksnių gali rinktis skirtingus tarmės kodus ir susitapatinti su skirtingomis kalbinėmis bendruomenėmis, plg.: Wardhaugh 2006, 124; Aliūkaitė 2007, 17); *subjektyvumas* (kalbinių bendruomenių ribos ne visuomet objektyvios, dažniau subjektyvios, eilinio vartotojo įsivaizduojamos, plg.: Aliūkaitė 2007, 17; 2008, 24; 2009, 165).

¹¹ Plg. D. Aliūkaitės (2007, 43) vartojamą terminą *dialekto identitetas*.

Tiriant XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko arealų tarminės savimonės modelius, dėmesys kreiptas į šiuos aspektus: tapatinimąsi / diferencijavimąsi su arealo regioniniu vienetu – dialektu, tarpe (*aukštaičiai* ar *žemaičiai*, *suvalkiečiai*¹²); tapatinimąsi / diferencijavimąsi su arealo vietiniu tarminiu vienetu – geolektu¹³, šnekta (*zanavykai*, *veliuoniškiai*, *liocai karnavyžiai* ir pan.)¹⁴; vartojamus vietinės šnektos pavadinimus – *vardus* ir *nominacijas* (plg.: Aliūkaitė 2011, 210–211; 2013, 2 ir tt.); tarminių ypatybių savistabą kalboje ir jų sąmoningą / nesąmoningą vartojimą / vengimą¹⁵.

Iš 16 Šakių apylinkėse ištirtu gyvenamųjų punktu pagal senąją A. Salio tarmių klasifikaciją 10 priskirtini veliuoniškių plotui, 6 – zanavykų. Aprioriškai manyta, kad kalbėtojų tarminė savimonė šiuose dviejuose arealuose turėtų būti bent šiek tiek diferencijuota¹⁶. Juolab, kad panemunių (Kiduliū, Kriūkų, Plókščių, Geļgaudiškio, Sudárgo) gyventojų buities ir etnografinės kultūros elementai smarkiai skiriasi nuo pietinių punktų (Barzdū, Žvirgždaičių, Kudirkos Naūmiesčio)¹⁷. Tačiau spaudoje, žiniasklaidoje, kartais ir įvairių sričių populiariuosiuose mokslo leidiniuose visas Šakių rajonas dažnai vadinamas *Zanavykijà*, o jo gyventojai – *zanavykais*. Todėl dauguma rajono gyventojų, ypač jaunesnės kartos, turinčių aukštesnį išsilavinimą, linkę tapatintis su zanavykais¹⁸ – jie didžiuojasi šiuo vardu, linkę jį populiarinti viešojoje erdvėje, internete. Šiuo pavadinimu egzistuoja ne vienas etnografinis kolektyvas, sporto klubas, kuriamos įvairių veiklos sričių įmonės¹⁹.

¹² Vertinant iš eilinio vartotojo pozicijų, *suvalkiečiai* irgi laikytini atskiru tarminiu vienetu, eilinio vartotojo savimonėje nėra įprasta juos priskirti aukštaičiams.

¹³ Dėl geolingvistikos terminų žr. TARMĖS 2014, 39–47.

¹⁴ Šie du aspektai susiję su erdve, su eilinių vartotojų savimonėje egzistuojančiu tarminių ribų suvokimu. Tokie tyrimo uždaviniai paprastai būdingi tyrėjams, dirbantiems pagal *mentalinį žemėlapių* metodą, ribų suvokimas yra vienas iš *dialekto vaizdinio* komponentų (plačiau žr. Aliūkaitė 2009, 164–166).

¹⁵ Nustatant sąmoningai / nesąmoningai vartojamas (pastebimas / nepastebimas) šnektos ypatybes, remiamasi anketiniais duomenimis. Visų pateikėjų buvo klausama: a) kuo, jų nuomone, šnekta skiriasi nuo bendrinės kalbos, b) kokias ypatybes jie galėtų išvardyti; c) kokias ypatybes jie pastebi patys savo kalboje; d) ar yra situacijų, kada jas vartoja ir kada jų vengia.

¹⁶ Atskirtį liudija ir ankstesnių stebėjimų duomenys. 2000 m. ekspedicijos Šakių rajone metu panemunių gyventojai teigė, kad jie jokia būdu nesą zanavykai; negalėjo ir nusakyti, kur zanavykai gyvena, buvo minima tik „kažkur tų, į pietus“.

¹⁷ Iš tirtųjų punktų kaip kitokios atskirties apraiška dar paminėtinas Lekėčių punktas. Jam būdinga *gìrininkų* ‘grios ar pagirių gyventojų’– *laukiniñkų* ‘laukų gyventojų’ priešprieša. Tai vienintelis Šakių rajono punktas, išsidėstęs miškingose vietovėse.

¹⁸ Tačiau, kaip matyti toliau, tapatinimasis nebūtinai susijęs su kalbiniu pagrindu.

¹⁹ Minėtinas krepšinio klubas „Zanavykas“ (<http://sakiuzanavykas.lt/>), paskolų bendrovė „Zanavykas“ (<http://www.zanavykas.lt/>), kredito unija „Zanavykų bankelis“ (<http://www.zanavykubankelis.lt/>), netgi šunų veislynas (!) „Zanavykas“ (<http://www.zanavykas.com/>) ir kt.

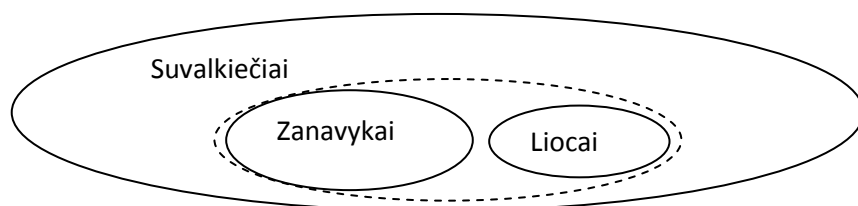
Veliuoniškiu, kuriems tarminiu pagrindu turėtų būti priskiriama didžioji Šakių rajono dalis. Pavadinimas šiame areale visai nepopuliarus, jis beveik nežinomas, labai retais atvejais jį prisimena išsilavinę kalbėtojai, kuriems pažįstama senoji lietuvių tarmių klasifikacija. Taigi jau čia išryškėja pirmoji regioninio–tarminio identiteto priešprieša²⁰.

Prieš vertinant stebimuoju laiku surinktus konkrečius duomenis, pravartu paanalizuoti ir kitas dvi regioninio–tarminio tapatumo priešpriešas, egzistuojančias šiame areale. Pirmoji – priešprieša tarp *zanavykų* ir *suvalkiečių*. Žiūrint tiek kalbiniu–tarminiu, tiek regioniniu–lokaliniu aspektu, šiuos du vienetus sieja subordinacijos santykis, t. y. zanavykai yra suvalkiečių dalis.

Tarminėje aplinkoje šis santykis suvokiamas nevienareikšmiškai: gyventojų savimonėje ryškus, gana teigiamas, *bendrumo su didesniu arealu* jausmas (*nors ir zanavykai, esam suvalkiečiai*), tačiau kartu juntamas *atskirties ir mažesnio arealo autentiškumo* poreikis (*ne, mes ne suvalkiečiai, mes zanavykai*).

Kita, menkesnė, priešprieša pastebima tarp *zanavykų* ir *liocų / liocių*²¹. Žiūrint tradiciškai, tiek regioniniu, tiek tarminiu aspektu šie du vienetai atsiję vienas nuo kito: vadinamųjų liocų plotas išsidėstęs pačioje panemunėje, tolokai nuo tikrųjų zanavykų. Tačiau, kaip minėta, aktyviai formuojantis pastarųjų metų naujajai Zanavykijos sampratai, galima teigti, kad dabar jau ir liocai gali tapatintis su zanavykais, suvokti save kaip šio ploto dalį.

Paminėtina, jog anksčiau liocų pavadinimą daugiausia vartodavo jų kaimynai, Nėmuno dešiniojo kranto gyventojai. Taip jie pravardžiuodavo ir netgi pašiepdavo kitos Nėmuno pusės

²⁰ Priešpriešą tarp *zanavykų* pavadinimo plačiosios vartosenos ir dialektologinio termino yra nurodęs jau A. Salys. Jis teigė, kad jau tuo metu (XX a. vid. – aut. past.) zanavykų terminas ne dialektologine prasme taikomas visam Užnemunės kampui tarp Višakio–Šešupės ir Nėmuno. Tačiau „gyvojoje kalboje zanavykų pavadinimas tebevartojamas tik kapsų. Veliuonės pusėje jis nepažįstamas. Mat veliuoniečiams zanavykai gyvena prieš Novą, o tik kapsams už Novos“ (Salys 1992, 327).

²¹ Pavadinimas kilęs iš bendrinio žodžio *liócas* „kepurės snapelis“, tai skolinys iš vokiečių kalbos (žr. VAKKA 2005, 31).

kaimynus, kai kuriuos jų būdo bruožus – dažniausiai dėl „bagotumo“ (plg. *Sudergo liocai bagotai gyvena* LKŽe) atsiradusį jų mandrumą ir pasipūtimą. Taigi liócų pavadinimas patiems juo pravardžiuojamiesiems turėjo labiau neigiamą atspalvį. Tačiau pastaruoju metu šis vardas vėl tapo populiarus, jį galima rasti daugelyje to krašto internetinių svetainių, juo vadinami meno kolektyvai, kuriamos įmonės ir pan.²² Šiuo vardu vietiniai Kiduliū, Sudárgo, Geļgaudiškio ir kitu panemunės punktų gyventojai didžiuojasi, su juo tapatinasi, taip išreikšdami atskirtį nuo zanavykų ploto.

Taigi vykstant tirti šio regiono, *a priori* tikėtasi, kad dominuojantis pavadinimas bus *zanavykai*, šiaurinėje ploto dalyje – *liócai* / *lióciai* (galbūt greta *zanavykų*). Mažiausiai tikėtasi tapatinimosi su *suvalkiečių* tarminiu arealu. Duomenų analizė parodė, kad šie trys tarminiai vienetai iš tikrųjų sudaro Šakių apylinkių tarminės savimonės kraštovaizdį, tačiau jų vertė kiek kitokia (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. **Tarminė savimonė Šakių apylinkėse**

A. Salio kl. šneka	LKA punkto nr.	LKA punkto pavadinimas ²³	Vartoti pavadinimai ²⁴
Veliuoniškiai	490	Sudargas	<i>suvalkiečiai, zanavykai, liocai</i>
	492	Valenčiūnai (Gelgaudiškis)	<i>suvalkiečiai, liocai</i>
	493	Jotija (Plokščiai)	<i>suvalkiečiai, liocai / liociai, zanavykai</i>
	494	Kriūkai	<i>suvalkiečiai, zanavykai, liocai / liociai</i>
	510	Slavikai	<i>zanavykai</i>
	511	Baltkojai (Gotlybiškiai)	<i>suvalkiečiai, zanavykai</i>
	512	Šakiai	<i>zanavykai</i>
	513	Lukšiai	<i>zanavykai</i>
	514	Lekėčiai	<i>suvalkiečiai</i>
	528	Bajoraičiai (Panoviai)	<i>zanavykai</i>
Zanavykai	529	Sintautai	<i>suvalkiečiai, zanavykai</i>
	530	Griškabūdis	<i>suvalkiečiai, zanavykai</i>
	531	Šunkariai (Jankai)	<i>zanavykai, suvalkiečiai</i>
	546	Kudirkos Naumiestis	<i>suvalkiečiai, zanavykai</i>
	547	Žvirgždaičiai	<i>suvalkiečiai</i>

²² Paminėtina Ketūrnaujienos kaimo kapela „Liocai“, Geļgaudiškvyie veikianti imonė „Liocai“, dar žr. <http://www.kiduliai.lt/> ir kt.

²³ Skliaustuose nurodyta gyvenamoji vietovė, į kurią keltinas sunykęs / nykstantis LKA punktas.

²⁴ Eilutėje pavadinimai pateikti mažėjančio dažnumo tvarka.

	548	Barzdai	<i>suvalkiečiai</i>
--	-----	---------	---------------------

Kaip matome, tirtame plote iš tikrųjų buvo paminėti visi trys pavadinimai: *suvalkiečiai*, *zanavykai* ir *liocai* / *liociai*. Labiausiai apibendrintas ir dominuojantis pavadinimas buvo *suvalkiečiai*, jis minėtas 12 punktų, dažniausiai ploto pakraščiuose, kartais vienas, kartais greta kitų pavadinimų. Pavadinimas *zanavykai*, kurį tikėtasi išgirsti dažniausiai, taip pat paminėtas 12 punktų, tačiau dažniausiai antroje vietoje po *suvalkiečių* ar greta *liocų*. Tik *zanavykais* save laiko kai kurių centrinių punktų gyventojai. *Zanavykų* pavadinimo arealas pasislinkęs gerokai šiauriau, kur jis turėtų būti pagal kalbines ypatybes. *Liocai* / *liociai* atitiko tikėtinąjį modelį, šie pavadinimai buvo išgirsti šiauriniuose punktuose. Apibendrinant XXI a. pr. Šakiū šnektos atstovų tarminę savimonę ir tapatumą, galima pateikti tokias išvalgas: visų punktų atstovai gerai suvokia savo tarminę priklausomybę (nebuvo taip, kad nežinotų, kas esą, kam save priskiria); XXI a. nebėra aiškios prieštaros *suvalkiečiai* – *zanavykai*, daugelyje punktų nurodoma priklausomybė abiem tarminiams vienetais.

Analizuojant antrąją nuostatą, t. y. kiek patys pateikėjai savo kalboje pastebi tarminių ypatybių ir sąmoningai / nesąmoningai jas vartoja ar jų vengia, susidaro gana prieštaringas Šakiū šnektos vaizdas. Dauguma kalbintų šnektos atstovų teigė, kad jų kalbėjimas nesiskiria nuo bendrinės kalbos (*mes tarmiškai nekalbam, kalbam kaip per radiją ar televiziją*). Tuo pateikėjai didžiuojasi, mano, kad jų kalba graži, etaloninė, prie jos esą turi prisitaikyti visos Lietuvos atstovai. Tačiau kartu buvo teigiama, kad kitų Lietuvos vietų gyventojai juos dažniausiai atpažįsta kaip suvalkiečius (rečiau kaip zanavykus). Taip pat buvo pabrėžta, jog ir kitų tarmių atstovams jų kalba atrodo graži, taisyklinga.

Dėl šios nuostatos (jog kalbama taip pat, kaip per radiją) nurodyti ryškesnes savo tarmės ypatybes daugeliui pateikėjų buvo sunku, geriau tai sekėsi jaunesniems, apie tarmes daugiau žinantiems šnektos atstovams. Dažniausiai minimos ypatybės buvo galūnių trumpinimas (tuose punktuose, kur jos trumpinamos), dviskaita ir saviti leksikos vienetai. Nebuvo ar retai buvo pastebimos tokios būdingos šio krašto ypatybės, kaip tęstinė priegaidė (tai, kad zanavykai žodžius *išdainuoja*, minėjo tik daugiau mokęsi, lingvistinį ar kultūrinį išsilavinimą turintys pateikėjai), balsių *ę*, *į* tarimas bendraties formose vietoj dvigarsių *-en*, *-in*, nevienodas balsio *e* atvirumas prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį ir pan. Apibendrinant galima teigti, kad dauguma pateikėjų gana menkai suvokia savo šnektos tarmines ypatybes, mažai jų pastebi ir dažniausiai jas vartoja nesąmoningai. *Suvalkiečio*–*zanavyko* identiteto suvokimas XXI a. pradžioje remiasi ne tiek kalbiniais, o kitais – etnografiniais, tiksliau geografinės lokalizacijos (priklausymas Šakiū rajonui) požymiais (plačiau žr. TARMĖSXXI 2014, 149–151, dar plg. Dabašinskienė, Dagilytė 2013, 112–113).

Kitoje Nėmuno pusėje esančio Jurbarko apylinkių tarminės savimonės vaizdas kitoks. Čia eilinių kalbėtojų savimonėje daug labiau juntamas „paribiškumas“, gyvenimas „ant rubežiaus“.

Pirmoji regioninė–tarminė priešprieša, užfiksuota šiame areale, yra *aukštaičiai – žemaičiai*. Čia susikerta dvi pagrindinės lietuvių tarmės, Jurbarko šnektą galima laikyti pereigine tarp jų. Aprašant Lietuvos etnografinius regionus, visą Jurbarko rajoną linkstama priskirti Žemaitijai (LER 2010, 24), tačiau pagal kalbos ypatybes didžioji jo dalis dar yra aukštaičiai, riba tarp aukštaičių ir žemaičių tarmių eina šiaurvakariu Jurbarko rajono pakraščiu. Tokiuose regionuose kalbėtojų tarminis identitetas dažniausiai yra nevienalytis. Kaip matyti (žr. 2 lentelę), dauguma kalbintų Jurbarko rajono pateikėjų nežinojo, kokiam tarminiam vienetui save priskirti. Atsakymas *nežinom, kas mes esam, kam save priskiriam* buvo dažniausias šiame areale. Daugumos punktų gyventojai nelaiko savęs žemaičiais, *žemaičiai / pietų žemaičiai* greta kitų pavadinimų išgirsti tik pačiuose paribiniuose punktuose.

2 lentelė. **Tarminė savimonė Jurbarko apylinkėse**

A. Salio kl. šneкта	LKA punkto nr.	LKA punkto pavadinimas	Vartoti pavadinimai
Šiauriniai vakarų aukštaičiai	432	Vertimai	<i>nežino; jurbarkiškiai, žemaičiai</i>
	433	Žindaičiai	<i>nežino; jurbarkiškiai</i>
	434	Pauliai	<i>nežino; jurbarkiškiai, pietų žemaičiai</i>
	435	Medininkai	<i>nežino; jurbarkiškiai</i>
	465	Girdžiai	<i>nežino; girdžiškiai</i>
	491	Jurbarkas	<i>jurbarkiškiai, jurbarkiečiai</i>
	397	Vadžgirys	<i>nežino, pietų žemaičiai, „ant rubežiaus“, vadžgiriečiai</i>
Veliuoniškiai	436	Stakiai	<i>jurbarkiškiai</i>
	437	Juodaičiai	<i>tarsi aukštaičiai, gal jau suvalkiečiai, juodaitiečiai</i>
	466	Skirsnemunė	<i>nežino, esą keturių regionų sankirtoje; jurbarkiškiai, karnavyžiai (žino tik vyresni)</i>
	468	Veliuona	<i>nelabai skiriasi nuo bendrinės kalbos, veliuoniečiai</i>

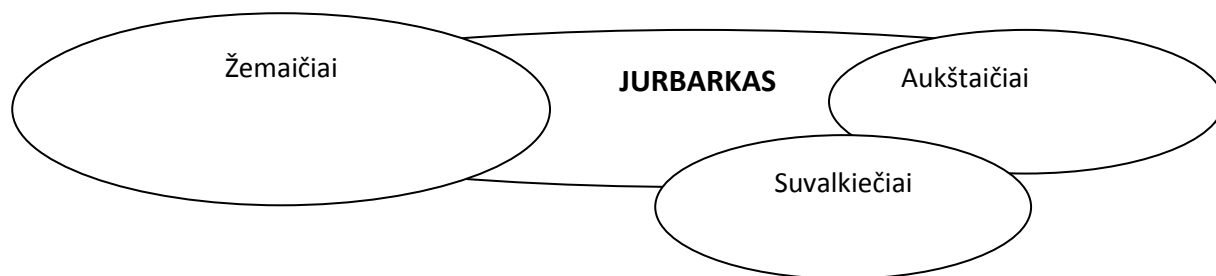
Kitos dvi tarminės savimonės priešpriešos, tiksliau, viena dvilypė, areale egzistuoja norint pabrėžti atskirtį nuo kitos Nėmuno pusės: *aukštaičiai / žemaičiai – suvalkiečiai*. Dauguma kalbėtojų teigė jokių būdu nesą suvalkiečiai, tik Juodaičių punkte užrašyta abejonė (*gal jau suvalkiečiai*). Kaip

priešprieša suvalkiečiams, retais atvejais su tam tikra abejojimu minėti ir žemaičių, ir aukštaičių pavadinimai (*ne, mes ne suvalkiečiai, tai gal jau žemaičiai; tai gal mes aukštaičiai*).

Gana aiški šios atskirties realizacija yra priešprieša *karnavyžiai – liocai*. Tačiau pavadinimą *karnavyžiai* jau pasitaikė išgirsti palyginti retai²⁵, jis vartotas tik vyresniųjų pateikėjų ir tik paklausus, kaip vietiniai pravardžiuoja kitoje Nėmuno pusėje gyvenančius kaimynus.

Esant tokiai paribinei situacijai, kai gyventojai negali savęs priskirti kokiam nors aiškiam, jau žinomam tarminiam vienetai, priklausomybė dažniausiai išreiškiama pagal stambesnius gyvenamuosius punktus, šnektos pavadinimas pasidaromas pagal miestų ir miestelių pavadinimus. Tirtose apylinkėse tokiu traukos centru neabejotinai yra tapęs pats Jurbarko miestas (rajono centras, kuriame telkiasi visi būtinieji socialinio gyvenimo elementai). Todėl ir šiame plote dažniausiai minimas šnektos pavadinimas buvo *jurbarkiškiai*, jis užfiksuotas daugelyje tirtų punktų, esančių tiek arčiau, tiek tolėliau nuo Jurbarko. Tiesa, pabrėžtina, kad jis paminėtas dažniausiai tik antroje vietoje, pirmiausia pateikėjai dažniausiai teigė nežinantys, kas esą, tik papildomai bandant išklausti, šnektos pavadinimas būdavo suformuluojamas (*tai gal jurbarkiškiai*).

Taigi tapatinimasis su Jurbarko šnektą, tarminiu vieneta, besiskiriančiu nuo kitų greta esančių šnektų, kalbėtojų savimonėje gana aiškus.

Skirtingai nuo Šakių apylinkių, šios Nėmuno pusės lingvistinis kraštovaizdis daug labiau fragmentuotas. Nemažoje dalyje punktų, paklausus, kokiai tarmei gyventojai save priskiria, kuo save laiko, minėti pavadinimai, pasidaryti pagal konkrečios gyvenamosios vietovės pavadinimą: *girdžiškiai, vadžgiriečiai, juodaitiečiai, veliuoniečiai* ir pan. Tokių pavadinimų, kaip beje, ir tikėtinojo *šakiečiai / šakiškiai*, visai nepasitaikė pietinėje Nėmuno pusėje. Šie smulkesnieji pavadinimai dažniau vartoti tuose punktuose, kur nepasitaikė apibendrintasis *jurbarkiškiai*. Taigi šiame areale egzistuoja dar viena priešprieša *jurbarkiškiai – vietinės šnektos*. Keliuose punktuose paminėta, kad gyvenama *ant rubežiaus, keturių regionų*²⁶ sankirtoje ir pan. Taigi Jurbarko apylinkių tarminės

²⁵ Paminėtina, kad pats pavadinimas regione turėjęs gana neigiamą reikšmę – taip gyventojus esą pravardžiuodavę dėl neturtingumo, „biednumo“, nes jie „su karnų vyžomis apsiavę vaikščioję“. Kaip ir liocų atveju, patys gyventojai šiuo vardu save vadindavę retai, dažniausiai jį vartodavę pietinėje Nėmuno pusėje gyvenantys kaimynai.

²⁶ *Aukštaitijos, Žemaitijos, Suvalkijos* ir greičiausiai *Mažosios Lietuvos*.

savimonės kraštovaizdis susideda iš šių komponentų (mažėjančio paplitimo tvarka): *nežinom > jurbarkiškiai > vietiniai pavadinimai > (pietų) žemaičiai*. Galima apibendrinti, kad šis modelis skiriasi nuo Šakių šnektos: Jurbarko apylinkėse tarminė savimonė silpniau išreikšta, tarminiai vienetai mažesni, labiau juntamas arealo periferiškumas, fragmentacija.

Analizuojant tarminę savivertę, paminėtina, kad nors daugelis kalbėtojų ir abejojo, kokiai tarnei save priskirti, vis tiek linkę savo jurbarkietiška šnektą didžiuoti, pastebėti savo tarmines ypatybes. Jurbarkiškų šnektą savo pasirodymus rengia vietiniai folkloro ir teatro kolektyvai, ji populiariama vietos spaudoje²⁷. Ji neabejotinai laikoma gražia, prestižine. Iš kalbėtojų paminėtų tarminių ypatybių dažniausios buvo galūnių trumpinimas (*mes visi labai nukandam galūnes*²⁸), prielinksninė konstrukcija *pas mūsų*, saviti leksikos vienetai.

6. Tiriamųjų šnektų tarminio kodo gyvybingumas: stabiliosios ir mobiliosios ypatybės

Šakių ir Jurbarko šnektų tarminio kodo gyvybingumo padėtis panaši. Abi šnektos pakankamai gyvybingos, tarminis / pusiau tarminis kalbėjimas vartojamas daugelyje kalbėjimo sferų. Beveik nepastebėta skirtumų tarp kartų, panašiai kalba tiek vyresnieji, tiek jaunesnieji. Sąlyginai gerą šnektų gyvybingumą greičiausiai lemia dvi gana priešingos priežastys: aukštas šnektos prestižas ir menkas skirtumas nuo bendrinės kalbos.

Daugiau tradicinių ypatybių pastebima vyresnės kartos pateikėjų kalboje, šiek tiek mažiau – jaunesnės. Vyresnieji dažniau kalba „automatiškai“, nepastebėdami savo šnektos, tiesiog taip yra įpratę, išmokę taip kalbėti (*taip prigimta*), nekeičia kalbėjimo kodų skirtingose bendravimo srityse ar kalbinėse situacijose. Jaunimas (ir labiau išsilavinę žmonės) dažniau pastebi šnektos ir bendrinės kalbos skirtumus, teigia sugebantys vartoti du kodus – tarminį ir bendrinės kalbos. Šnektą jaunimui labiau yra regioninės saviraiškos, atskirties nuo kitų Lietuvos regionų būdas, ji dažniau vartojama tikslingai, ne „automatiškai“.

²⁷ Paminėtinas 2013 m. vykęs VIII mėgėjų teatrų festivalis–seminaras „Senjorai ir jaunystė“, skirtas tarmių metams, kurio metu straipsnio autorei teko stebėti jurbarkiškų šnektą pastatytą Jurbarko kultūros centro Konstantino Glinskio teatro spektaklį „Elegija apie atsiskyrėlį Ignacą“ (pagal Antano Giedraičio – Giedriaus apsakymą, rež. Danutė Budrytė – Samienė). Šnektos tema skelbiama publikacijų vietinėje spaudoje, pvz.: <http://www.jurbarkosviesa.lt/Priedai/Kulturos-sala/Jurbarkiskiu-snekt-gyvosios-kalbos-lobynas>, <http://www.musulaikas.lt/naujiena/kultura-ir-istorija/laikas-negaillestingas-kai-greta-zodzio-vadzgirys-atsiduria-tarme>.

²⁸ Girdžių punkte straipsnio autorei teko susidurti su gana griežta nuomone, kad jų šnektose trumpieji nekirčiuoti balsiai vardažodžių ir veiksmažodžių galūnėse išvis niekada netariami. Pateikėjai „išbrokavo“ eksperimentiniam tyrimui pasirinktas tokias formas, kaip *krāntas, kīetas, rūgsta* ir pan. Pasak jų, taip ištarti neįmanoma, čia visuotinai tariama tik *krānts, kīec, rūgst*.

Nustatant stabiliąsias ir mobiliąsias šnektų ypatybes, *a priori* tikėtasi, kad stabiliausios turėtų būti tos ypatybės, kurias kalbėtojai pastebi mažiausiai, kitaip tariant, *tretinės*, arba *blankiosios*, ypatybės (žr. TARMĖSXXI 2014, 47).

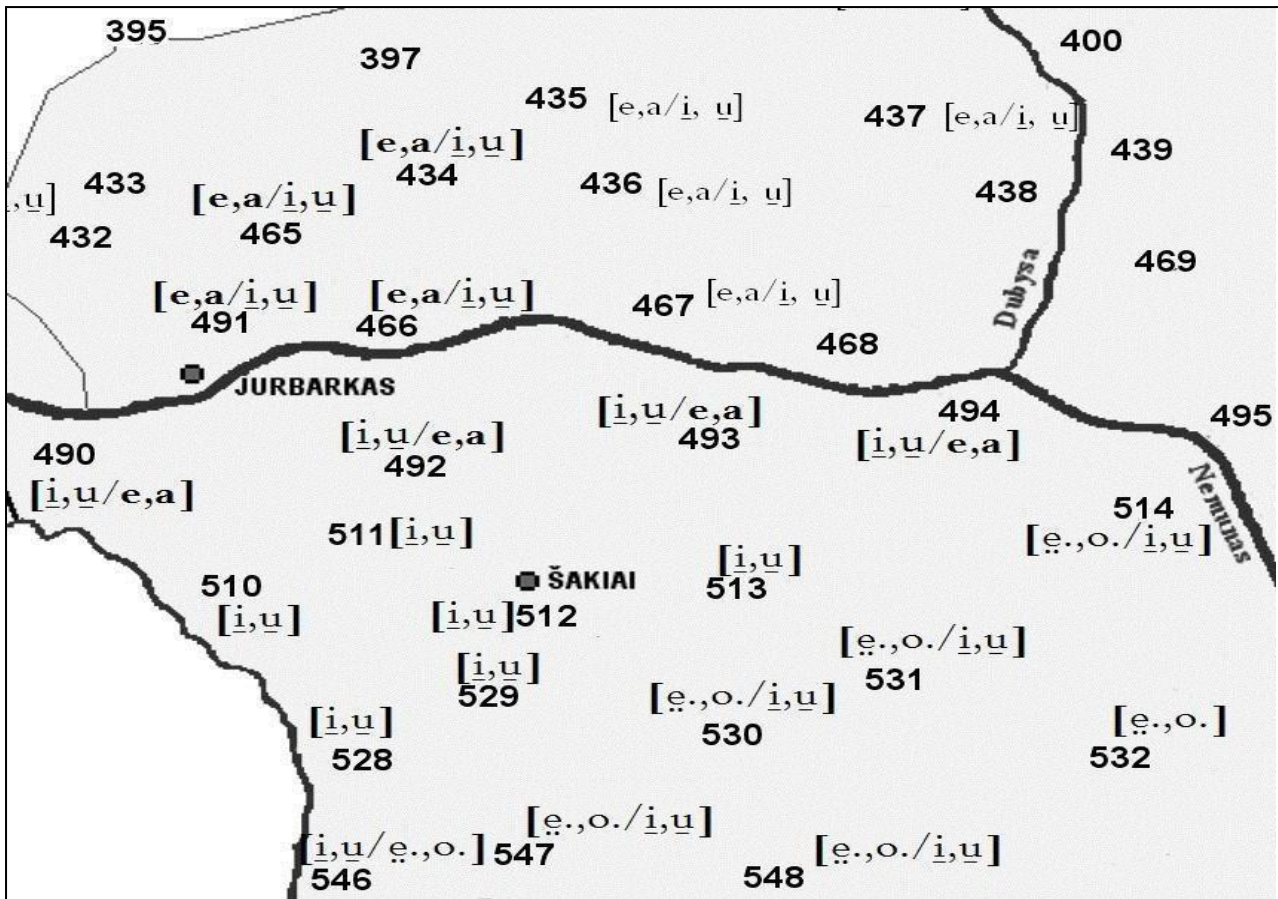
Stabiliausiomis ypatybėmis klausytuose abiejų šnektų įrašuose pasirodė šios fonetikos ypatybės: uždari, įtempti kirčiuoti žodžio kamieno balsiai *é, o*²⁹; labai įtempta kitų ilgųjų balsių artikuliacija, aiškus kokybinis (įtempimo) skirtumas tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių tose pozicijose, kur jie yra skiriami³⁰; didesnis balsių *i, u* atvirumo laipsnis³¹. Šios ypatybės vartojamos iš esmės visuotinai. Informantai jų nepastebi, vartoja nesąmoningai, jų nevengia. Jos sudaro giluminį Šakių–Jurbarko arealo klodą. Iš morfologijos ypatybių įrašuose stabiliausias buvo parodomųjų įvardžių *tas, ta*, vartojimas, atliekantis artikelio funkciją; iš sintaksės – neiginio veiksmažodžių su galininku vartojimas.

Vidutiniškai stabiliomis ypatybėmis taip pat laikytina keletas fonetikos (ir prozodijos) ypatybių. Iš jų bene svarbiausia, jungianti abi šnektas, yra galūnių trumpinimas. Kaip parodė įrašų perklausa, galūnių trumpinimo padėtis tirtose šnektose šiek tiek nevienoda. Šakių apylinkėse ryškesnių pokyčių XXI a. pradžioje neužfiksuota: šiaurinėje šnektos dalyje galūnės trumpinamos kaip ir anksčiau, o pietinėje jas linkstama išlaikyti ilgesnes. Nors patys pateikėjai šią ypatybę minėjo, kaip vieną iš labiau pastebimų ir būdingų krašto kalbai, tačiau kalbėdami jos nelabai pastebi ir todėl nevengia. Šiek tiek ilgesnes galūnes linkę išlaikyti jaunesni žmonės. Jurbarko apylinkėse galūnių trumpinimo pokyčiai susiję ne tiek su žodžio galo balsių kiekybe, kiek su kokybe. Galūnės taip pat trumpinamos, tačiau XXI a. pradžioje nebeliko aiškios takoskyros tarp ilgųjų balsių atliepinių *i, u* ir *e, a* (*dá.ri / dá.re. sá.ku / sá.ka*) plotų. Daugelyje tirtų vietų jie tariami pramaišiu, toks tarimas pasitaiko ir šiauriniuose Šakių šnektos punktuose (žr. 4 pav.). Jurbarko apylinkėse dažnesni yra variantai su *e, a*, o pietinėje Nėmuno pusėje – su *i, u*.

²⁹ Kaip rodo tyrimų rezultatai, būtent šių balsių tarimas ryškiausiai diferencijuoja XXI a. pradžios lietuvių kalbos naujuosius tarminius darinius (žr. TARMĖSXXI, 7, 9 žemėl. ir komentarą).

³⁰ Ilgieji ir trumpieji balsiai abiejose šnektose aiškiai skiriami kirčiuotuose skiemenyse, šiek tiek prasčiau nekirčiuotuose kamieno skiemenyse. Žodžio galo nekirčiuotuose skiemenyse dažniau neskiriami, apie tai žr. toliau.

³¹ Tiriamasis arealas yra pereiginis į žemaičių tarmę, todėl natūralu, kad visose pozicijose linkstama šiuos balsius šiek tiek platinti.

4 pav. Ilgųjų balsių *ė, o* atliepiniai nekirčiuotose galūnėse

Vidutiniškai stabiliomis ypatybėmis laikytina ir kamieno balsio *e* atvirumo priklausomybė nuo tolimesnio skiemens (prieš kietąjį priebalsį atviras æ , prieš minkštąjį – uždaresnis *e*); akūtinųjų dvigarsių pirmųjų dėmenų *i, u* pabrėžimas (paplatinimas ir pailginimas); tęstinė priegaidė; priesagų *-ybė; -ytis, -ė; -aitis, -ė* vedinių tvirtagališkas kirčiavimas bei vardažodžių ir veiksmažodžių paradigmosse pasitaikantys morfologinio trumpinimo atvejai. Šios ypatybės kalbėtojų irgi dažniausiai nepastebimos, vartojamos nesąmoningai, tačiau ne visuomet sistemingai. Jaunesniųjų pateikėjų tekstuose, ypač geriau jaučiančių šnektos ir bendrinės kalbos skirtumą, jos pasitaiko rečiau. Tai vadinamosios *antrinės* ypatybės (žr. TARMĖSXXI 2014, 46).

Mobiliosiomis ypatybėmis laikytinos tos, kurias kalbėtojai patys geriausiai pastebi, todėl kalbėdami bendrine / pusiau tarmine kalba dažniausiai jų vengia. Jos paprastai atpažįstamos kaip vietinės šnektos žymikliai – *pirminės* ypatybės (žr. TARMĖSXXI 2014, 46), todėl vartojamos tikslingai, tais atvejais, kai norima pabrėžti, jog kalbama tarmiškai, akcentuoti krašto išskirtinumą. Prie tokių ypatybių priskirtinas balsių *ę, į* tarimas vietoj dvigarsių veiksmažodžių bendratyse su baigmenimis *-enti, -inti* ir iš jų padarytose formose; balsio *a* išnykimas vardažodžių vienaskaitos

vardininko formose ir kai kuriose veiksmažodžio formose; veiksmažodžių dviskaita; tik Jurbarko apylinkėms būdinga prielinksninė konstrukciją *pas mūsų* ir kt.

7. Apibendrinimas

Tarminių ypatybių apžvalga leidžia teigti, kad Šakių ir Jurbarko šnėktos iš esmės vertintinos kaip vientisas arealas. Tai šiaurinė VAK dalis, turinti daug bendrų ypatybių ir sudaranti pereiginį plotą į žemaičių tarmę.

Tirtųjų šnėktų XXI a. pradžios tarminės savimonės modeliai skirtingi. Šakių šnėktos eiliniai vartotojai aiškiai suvokia tarminę priklausomybę, geba įvardyti savo šnėktą. Tačiau tarminis tapatumas čia remiamas ne tiek kalbos ypatybėmis (eiliniai vartotojai jų pastebi mažai), kiek geografinė lokalizacija ir administracine priklausomybe. Jurbarko šnėktos eiliniai vartotojai dažnai nežino, kokiam tarminiam vienetui save priskirti, čia dominuoja šnėktų pavadinimai, pasidaryti pagal gyvenamųjų vietų vardus. Jurbarkiškiečiai savo kalboje pastebi šiek tiek daugiau tarminių bruožų. Tarminio kalbėjimo prestižas abiejose šnėktose aukštas. Abi šnėktos eilinių vartotojų laikomos gražiomis, etaloninėmis. Greičiausiai tokią nuostatą lemia mažas atotrūkis nuo bendrinės kalbos.

Abiejų šnėktų gyvybingumo laipsnis panašus. Tiek Šakių, tiek Jurbarko šnėktos pakankamai gyvybingos. Iš esmės tas pats tarminis kodas vartojamas visų kartų ir beveik visose kalbėjimo sferose. Kodų (tarminio ir bendrinės kalbos) kaita arealui beveik nėra būdinga. Stabiliausiai vartojamos ypatybės, kurias eiliniai šnėktos vartotojai pastebi rečiausiai (balsių kokybės požymiai), labiausiai linkę kisti pastebimiausi tarminiai bruožai. Stabiliosios ir mobiliosios ypatybės dažnai nesutampa su lietuvių tarmių klasifikacijose nurodomomis skiriamosiomis VAK ypatybėmis.

Apibendrinant šiuos pastebėjimus, pasakytina, kad XXI a. pradžios Šakių–Jurbarko arealo tarminė situacija skiriasi nuo tų šnėktų, kurios labiau nutolusios nuo bendrinės kalbos. Čia sunkiai pritaikomas trinaris naujųjų tarminių darinių formavimosi modelis, aprašytas kitose šnėktose: *tarminis kalbėjimas* > *pusiau tarminis kalbėjimas* > *naujasis dialektas*; ryškesnių naujojo dialekto požymių (vartojamas tik jaunesniosios kartos, aiškiai skiriasi nuo tradicinės tarmės ir bendrinės kalbos; plačiau žr. Aliūkaitė 1010, 41–43; 53) neužfiksuota. Tarminio kalbėjimo gyvybingumo laipsnį lemia ne tiek šnėktos prestižiškumas ar eilinių vartotojų nuostatos tarmės atžvilgiu, kiek nedidelis skirtumas nuo bendrinės kalbos.

Literatūra

Aliūkaitė Daiva 2007, *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*, humanitarinių m. daktaro disertacija (rankraštis), Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas.

Aliūkaitė Daiva 2008, Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos, *Respectus philologicus* 14 (19), 23–45.

Aliūkaitė Daiva 2009, Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis, *Respectus philologicus* 15 (20), 164–179.

Aliūkaitė Daiva 2010, Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus, *Respectus philologicus* 18 (23), 41–57.

Aliūkaitė Daiva 2011, Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos, *Respectus philologicus* 20 (25), 209–220.

Aliūkaitė Daiva 2013, Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu, *Taikomoji kalbotyra* [elektroninis išteklius]², http://taikomojikalbotyra.lt/azalija.serveriai.lt/wp-content/uploads/2013/03/Aliukaite_Kalbos_kontinuumo_skaidumas.pdf.

Atkočaitytė Daiva 2002, *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė Rima 2010, Lietuvių kalbos žemaičių tarmės ypatybės vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, *Respectus Philologicus* 18 (23), 235–243.

Bakšienė Rima, Daiva Vaišnienė 2014, Klaipėdos krašto aukštaičiai XXI amžiuje: sociolingvistinė padėtis ir tarminė diferenciacija, *Klaipėdos krašto aukštaičiai: tekstai ir kontekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 7–81.

Barvydytė Aušra, Genovaitė Kačiuškienė 2006, Mažeikiškių inteligentų požiūris į gimtąją tarmę : anketinis tyrimas, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4 (11), 8–13.

Crystal David 2005, *Kalbos mirtis*, Vilnius: Tyto alba.

Dabašinskienė Ineta, Eglė Dagilytė 2013, Suvalkiečių išskirtinumas: būdo savybės ar kalbėjimas? *Miestai ir kalbos* 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 105–123.

GAT 2008, *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, (sud.) Rima Bacevičiūtė, Vilija Sakalauskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Girdenis Aleksas, Zigmantas Zinkevičius 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Kalbotyra* 14, 139–147.

Grinaveckienė Elena 1957, Mituvos upyno tarmės fonetika, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 1, 119–180.

Grinaveckienė Elena 1996, Jurbarkiškių šnekta, in Arnoldas Piročkinas (ats. red.), *Jurbarkas: istorijos puslapiai*, Vilnius: Pradai, 88–98.

Grumadienė Laima 1992, Bendrinė ir pusiau tarminė kalba, *Gimtoji kalba* 11(307), 1–3.

Grumadienė Laima 2001, Kodėl vis dažniau girdime pusiau tarminę kalbą? *Kalbos kultūra* 74, 81–85.

Inoue Fumio 1999, Classification of Dialects by Image: English and Japanese, in D. R. Preston (ed.), *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

JAT 2013, *Jurbarko apylinkių tekstai*, (sud.) Vilija Sakalauskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kačiuškienė Genovaitė 2003, Trečiojo amžiaus universitetas Šiauliuose: klausytojų požiūris į gimtąją tarmę, *Pedagogika* 69, 88–92.

Kačiuškienė Genovaitė 2004, Rytų aukštaičių sidabraviškių šnektos vertinimas tarmės atstovų požiūriu, *Valoda* 14, Daugavpils: Saule, 103–109.

Kačiuškienė Genovaitė 2005, Tarmės samprata šiauliškių inteligentų savimonėje, *Vārds un tā pētišanas aspekti* 9, 49–53.

Kačiuškienė Genovaitė 2012, Šiaulių regiono atstovų kalbinė savimonė, *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 14, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 130–139.

Kalėdienė Laima 2013, Požiūris į tarmes ir nuostatos dėl jų vartojimo trijose Dzūkijos etnografinio regiono dalyse, in *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* [kolektyvinė monografija] Meilutė Ramonienė (moksl. red.), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 125–151.

LER 2010, *Lietuvos etnografiniai regionai*, Kaunas: Šviesa.

LKT 1970, *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*, Vilnius: Mintis.

LKTChr 2004, *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, (sud.) Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Niedzielski Nancy, Preston Dennis 2003, *Folk Linguistics. Trends in Linguistics*, New York: Mouton de Gruyter.

Preston Dennis 1989, *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*, Dordrecht: Foris.

Ramonienė Meilutė 2006, Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis, *Kalbos kultūra* 79, 137–148.

Salys Antanas 1992, *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.

ŠŠT 2006, *Šakių šnektos tekstai*, Bacevičiūtė Rima (sud.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

TARMĖSXXI 2014, Mikulėnienė Danguolė, Violeta Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [kolektyvinė monografija]*, Vilnius: Briedis.

Tumėnas Stasys 2003, Mokytojų požiūrio į tarmes sociolingvistinė analizė, *Pedagogika: mokslo darbai* 69, Vilnius: Mokslas, 238–242.

Urnėžiūtė Rita 1998, Kodų kaita joniškiečių šnekamojoje kalboje, *Kalbotyra* 47 (1), 131–142.

Vaišnienė Daiva, Rima Bacevičiūtė 2005, Dėl pietų žemaičių raseiniškių ir šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsių [i, u + l, m, n, r], *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 292–303.

VAKKKA 2005, *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai: mokomoji knyga*, (sud.) Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Wardhaugh Ronald 2006, *An Introduction to sociolinguistics*. Fifth Editon, Oxford: Blackwell.

VLE 2006, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 9, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmąs 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1994, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmąs 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

*Gauta 2015 m. birželio 16 d.
Priimta 2015 m. rugpjūčio 24 d.*

Rima Bakšienė
Lietuvių kalbos institutas
P.Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius, Lietuva
[rima.baksiene@leu.lt]